

**ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО
СЕКТОРА**

Проблема захисту від голоду розглядалася класиками економічної науки у контексті гармонізації держави і ринку та учасників земельних відносин, глибини розподілу праці, інвестиційно-інноваційної трансформації галузі. З розгортанням науково-технічного прогресу проблема поступово була трансформована на проблему забезпечення продовольчої безпеки держави, яка гарантує населенню ліквідацію як загроз голоду, так і загроз недоїдання. Нині питання продовольчої безпеки отримали новий імпульс свого розвитку на міжнародному рівні. Так, ООН інформує, що у найближчі 30-50 років у світі необхідно додатково нагодувати 2-3 млрд чоловік, а також ще й покращити раціон приблизно 2,5-3,0 млрд чоловік. Прийнятий у 2003 р. Україною Статут ФАО ООН вказує, що усі члени організації мають сприяти забезпеченню свободи людства від голоду на основі підвищення рівня харчування та стандартів життя народів. Із вступом у 2008 р. України до Світової організації торгівлі (СОТ) вона визнала й її Статут (Марракеську угоду), де вказано, що країни-члени мають сприяти підвищенню рівня життя населення за умови найбільш доцільного використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку. Тому національний аграрний сектор ніякої альтернативи крім сталого розвитку у перспективі практично не має.

Окремим аспектам забезпечення продовольчої безпеки присвячені наукові праці багатьох учених. У вітчизняній економічній науці дана проблематика розглядалася в ґрунтовних наукових дослідженнях О.І. Гойчук, С.М. Кваші, П.Т. Саблука, А.А. Бабич-Побережної, О.В. Ульяновченка, О.С. Резнікової, С.М. Шкарлета.

Метою статті є аналіз і узагальнення світового та вітчизняного досвіду забезпечення продовольчої безпеки на основі інноваційного шляху її розвитку та інвестування аграрного сектора.

Ф. Кене розглядав високий рівень організації сільського господарства (як виробника харчових продуктів) та світової торгівлі ключовими факторами запобігання голоду, зростання чисельності населення та могутності держави [1, с. 28, 49, 86, 120, 125, 136, 145, 167]. На його думку, керівники держави разом із землевласниками і фермерами мають сприяти збільшенню продукції земель за допомогою вкладених у їх удосконалення засобів і доброї обробки [1, с. 202-203]. У цьому контексті він робить принциповий висновок: усе те, що невигідно для землеробства, дає збитки також і нації та державі, а усе те, що сприяє землеробству, вигідно також для держави і для нації; а тому лідер держави і народ ніколи не повинні випускати з уваги, що земля – це є єдине джерело багатства і що одне лише землеробство примножує останні, оскільки примноження багатств забезпечує збільшення населення; люди ж і багатства обумовлюють процвітання землеробства, розширення торгівлі, пожвавлення промисловості і безперервне зростання багатств; а вже від даного рясного джерела залежить успіх всіх галузей управління в державі [1, с. 372, 433]. А. Сміт також вивчав причини голоду як природного симптому того, що країна йде до свого падіння [2, с. 125]. Самі причини голоду він аргументує наступним: у тому грубому стані суспільства, коли не існує розподілу праці, коли рідко відбувається обмін і кожен сам виробляє для себе всі предмети, немає необхідності, щоб заздалегідь був зібраний або накопичений запас для того, щоб підтримувалося господарське життя суспільства; у такій ситуації кожна людина прагне задовольняти власною діяльністю всі свої потреби у міру їх виникнення, тобто коли вона голодна, вона вирушає в ліс полювати. А оскільки накопичення запасу на основі природного ходу речей повинне передувати розподілу праці, то зростаючий розподіл праці можливий лише у міру зростаючого попереднього накопичення запасу із зростанням розподілу праці, для того, щоб дати постійне заняття тому ж самому числу робітників, має бути заздалегідь накопичений той же запас продовольства і більший запас матеріалів і знарядь, чим це було б необхідно за менш розвинених умов [2, с. 289]. Отже, продовольчу безпеку забезпечує розподіл праці, у процесі створення необхідного масштабу запасів капіталу та продукції землеробства.

З точки зору А. Сміта, накопичення вищезгаданих запасів у значній мірі є результатом поліпшення земель, які мають здійснювати землевласники та фермери-орендарі. Але орендар в порівнянні з власником землі знаходиться в такому ж положенні, як і купець, що веде свою торгівлю на зайняті гроші, порівняно з купцем, що веде свою торгівлю на власні гроші; становище їх обох може покращуватися, але становище одного при однаково обережній поведінці може завжди

збільшуватися повільніше, ніж становище іншого, зважаючи на ту велику частку, яку поглинають з прибутку відсотки на зайнятий капітал. Так само й земля, що обробляється орендарем, може за інших рівних умов покращуватися повільніше, ніж земля, що обробляється власником, зважаючи на велику частку, яку з отриманого продукту поглинає рента і яку, якби земля належала орендареві, він міг би спожити на подальше поліпшення її [2, с. 395]. Крім того А.Сміт акцентує увагу на явищі відтоку капіталів села: якщо бідному землеробові, придушеному кріпосним правом, вдасться скопити невеликий капітал, він найбільш старанно приховуватиме його від свого пана, який інакше оволодіє ним, і при першій слушній нагоді намагатиметься втекти в місто; закон у той час був такий поблажливий до міських жителів і так прагнув послабити владу феодалів над селянами, що якщо такий втікач міг сховатися від пошуків свого пана протягом одного року, він ставав назавжди вільним [2, с. 401]. Іншими словами, закріпачені селяни історично не прагнули до концентрації власних капіталів у сільському господарстві. І це при тому, що саме народ, вважає А. Сміт, має голодувати, якщо не вистачає продовольства через поганій врожай, а також через те, що уряд здійснював насильницькі заходи, якими намагався поганими засобами усунути незручності дорожнечі [2, с. 426, 503]. Безумовно, вказані негативні оцінки державних заходів, висловлені А.Смітом, не варто абсолютизувати.

У 1798 р. Т. Мальтус запропонував закон народонаселення, який полягає в постійному прагненні всіх живих істот розмножуватися швидше, ніж це допускається кількістю їжі, що знаходиться в їх розпорядженні; рослини та тварини слідує своєму інстинкту й не зупиняються своєю передбачливістю відносно позбавлень, які може випробувати їх потомство; недолік місця і їжі знищує в обох царствах те, що переходить кордони, вказані для кожної породи: усе це стосується і людей: людству властиво постійне прагнення до розмноження, що перевищує засоби існування, з іншого боку – що ці засоби існування є перешкодою до надмірного розмноження [3, с. 10-12]. На його думку, засоби існування, при найбільш сприятливих умовах застосування людської праці, ніколи не можуть зростати швидше, ніж у арифметичній прогресії, тоді як чисельність населення зростає у геометричній прогресії [3, с. 14]. І на цій підставі Т. Мальтус робить висновок: сам народ є винуватцем своїх страждань, головна і постійна причина бідності мало або зовсім не залежить від способу правління або від нерівномірного розподілу майна; не у владі багатих доставити бідним роботу і харчування, тому бідні, за самою сутністю речей, не мають права вимагати від них цих благ [3, с. 102, 195].

Останню думку Т. Мальтуса гостро критикував К. Маркс, який вважав, що той зводить робітників до положення в'ючної худоби, прирікає їх навіть на голодну смерть і безшлюбність, стараючись вимоги виробництва принести в жертву особливим інтересам панівних класів чи класових груп в існуючому суспільстві [4, с. 125].

Свою позицію К. Маркс аргументував прикладами голодної смерті англійських ручних бавовняних ткачів у 1838 р., голодом у Ірландії 1846 р., який знищив більше мільйона чоловік [5, с. 441, 716]. Він доводить, що один з великих результатів капіталізму полягає в тому, що він перетворює землеробство в свідоме наукове вживання агрономії, але з розвитком капіталістичного виробництва землевласник прагне скоротити термін оренди, – тоді вироблені в землі поліпшення дістаються власникові землі як його власність, як акцидентії, невіддільні від субстанції, від землі [6, с. 166, 169]. Тобто забезпечення продовольчої безпеки, вважає К. Маркс, лежить у площині інвестиційно-інноваційних перетворень аграрної сфери при зацікавленості у даному процесі як землевласників, так і землекористувачів.

А. Маршалл визнавав існування тенденції спадної віддачі (родючість землі): кожен приріст капіталу і праці в обробку землі породжує загалом пропорційно менше збільшення кількості отриманого продукту, якщо він не співпав за часом з удосконаленням агротехніки. Інвестиційно-інноваційні трансформації здатні забезпечити продовольчу безпеку, яка стосується як голоду, так і недоїдання – головної причини низької продуктивності праці [7, с. 220, 271]. Останнє нині набуває особливої ваги з огляду на потреби науково-інноваційного розвитку, проголошеного у світі і в Україні (рис. 1) [1-4; 7].

За даними О.І. Гойчук, національну продовольчу безпеку в широкому розумінні слід розглядати як стан економіки, а у більш вузькому значенні - як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті і якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та розвиток.

ИННОВАЦИОННОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Рис. 1. Класична економічна теорія щодо формування національної продовольчої безпеки на основі розвитку сільського господарства

При цьому особливу загрозу продовольчій безпеці країни завдає скорочення виробничого потенціалу АПК через зниження родючості ґрунтів, вибуття основних виробничих фондів без поповнення, порушення племінної справи системи і насінництва. Для ліквідації такого стану речей навіть за найкращих умов подальшого розвитку економіки, потрібно не менше 10-15 років [8]. В.І. Власов вказує на глобальний характер аграрних проблем [10, с. 14, 86] та на еволюцію галузі у напрямі інтенсивного господарювання на засадах досягнень науково-технічної революції і “прецизійної” системи землеробства, що поєднає точні знання хімічного складу ґрунту, урожайності культур на кожній ділянці поля [11, с. 116]. За даними П.Т. Саблука та інших вчених, у 2006 р. рейтинг України складав серед основних світових виробників аграрної сировини: сільгоспугіддя – 11 місце; рілля – 8; пасовища – 17; постійні насадження; площа водної поверхні – 11; зернові (площа – 10, врожайність, 21); виробництво м’яса – 20 [12, с. 4].

При цьому ними виділені три системи: «геоагро» – наука про технологію досягнення продовольчої забезпеченості окремих георегіонів планети при трансформуванні у єдине ціле (у систему) їх традиційних систем сільського господарства, а також сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та ведення тваринництва, що вже впроваджені у високо розвинутих країнах, з урахуванням менталітету місцевого населення, економічних можливостей і природно-кліматичних умов регіону; «глобалагро» – наука щодо системи планування виробництва продовольства та його розподілу у глобальному вимірі для задоволення потреб людства у продуктах харчування на рівні, який забезпечуватиме згідно з встановленими нормами нормальний інтелектуальний і фізичний розвиток будь-якої людини у будь-якому регіоні чи країні світу; «система глобального планування виробництва та розподілу продовольства»: стає зростаюче сільське господарство – це забезпечення населення планети продовольством на досягнутому рівні та необхідність зростання його випереджаючими темпами порівняно із темпами збільшення чисельності населення [13, с. 88, 133]. Тут важливо врахувати потенційну можливість України приймати участь у вищезгаданих системах, з огляду на інформацію О.В. Ульяновченка, що Україна може прогнати

ИННОВАЦИОННОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

населення чисельністю у 5-6 разів більше за теперішню [14, с. 22]. Безумовно, що реалізація таких думок стосовно перетворення України на регіонального і світового “годувальника” вимагатиме від держави значних зусиль у частині інвестиційно-інноваційних трансформацій галузі з додержанням вимог сталого розвитку, тобто суттєво більш повного освоєння світових досягнень у ліквідації продовольчих загроз. Словник сучасної економіки Макміллана визначає аграрний сектор як сектор економіки, що виробляє продукти харчування на основі принципу сталого розвитку (sustainable development): максимізації чистих вигод економічного розвитку із збереженням природних ресурсів у часі. А. Тойнбі, вивчаючи боротьбу Природи і Цивілізації, зробив висновок, що занадто гарні умови заохочують повернення до природи, припинення усякого зростання: приклад – Андська цивілізація виникла не у Вальпараїсо, який через рясні дощі називали земним раєм, а у Північно-Перуанській області, де постійна нестача води і землеробство неможливе без складної іригаційної системи. Тобто продовольча безпека інтегрована у безпеку економічну. Принципи моделювання продовольчої безпеки у системі забезпечення безпеки економічної розроблялись В.М. Геєцем та іншими вченими, які дали визначення економічній безпеці як нормальному функціонуванню економічної системи взагалі, можливості нормальної роботи внутрішньої економічної системи та безболісного включення у світову економічну систему. При цьому С.М. Шкарлетом встановлено закон зв'язку рівнів управлінської ієрархії у забезпеченні економічної безпеки, за яким економічна безпека держави – похідна забезпечення економічної безпеки підприємства [15, с. 45].

Суттєвий внесок у теорію економічної і продовольчої безпеки держави зробив М. Портер, який пояснював феномен того, що Ізраїль, більша частина території якого – пустеля, спромігся перетворитися на успішного виробника сільськогосподарської продукції. На його думку, нова економічна теорія має зосереджуватися на аналізі конкурентних переваг місцевих умов та країни, розгортати детальну картину конкуренції, включаючи сегментацію ринків, диференціацію товарів, технологічні відмінності і ефект масштабу. У цьому контексті він пропонує визначати не стільки самі фактори розвитку, скільки те, де і наскільки продуктивно вони застосовуються [16, с. 24, 33, 34, 37-39]. Узагальнення теоретичних робіт сучасних провідних вчених доводить, що продовольча безпека України може бути забезпечена у належній мірі тільки при врахуванні тієї сукупності передумов, які містять глобальний розвиток економіки (рис. 2) [8-13].

Рис. 2. Теоретична сутність формування передумов забезпечення продовольчої безпеки України на сучасному етапі її розвитку

ИННОВАЦИОННОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Світовий досвід незаперечно довів, що, по-перше, сама система забезпечення продовольчої безпеки є органічною складовою системи економічної безпеки держави, по-друге, безпосередньо пов'язана із сталим розвитком як галузі, так і територій, охоплених її функціонуванням, по-третє, як нам видається, продовольча безпека неможлива поза інвестиційно-інноваційним розвитком галузей економіки.

Дослідження підтверджують, для того, щоб перейти на рівень сталого зростаючого виробництва продовольства Україна має адаптуватися до систем «геоагро», «глобагро», «глобального планування виробництва та розподілу продовольства», що у значній мірі обумовлено відповідним удосконаленням державного галузевого регулювання.

Література

1. Кенэ Ф. Избранные экономические сочинения / Ф.Кенэ; пер. А.В. Горбунова, Ф.Р.Каплан, Л.А.Фейгиной. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 538 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.
3. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения / Т. Мальтус; пер. с англ. И.А. Вернера / М.: К.Т.Солдатенкова, 1895. – 318 с.
4. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала») / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 26. – Ч. 2. – С. 1- 703.
5. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф.Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т. 23. – 790 с.
6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 25. – Ч. 2. – 460 с.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1. – 410 с.
8. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.07.02 / О.І. Гойчук; МДАУ. – 2004. – 32 с.
9. Бабич-Побережна А.А. Економіка світового виробництва і ринок білка / А.А. Бабич-Побережна; за ред. акад. П.Т.Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 782 с.
10. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема: монографія / В.І. Власов. – ІАЕ УААН: –К., 2001.–506 с.
11. Власов В.І. Світові земельні ресурси та їх використання в сільському господарстві / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2002. – № 6. – С. 116–123.
12. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції: монографія / П.Т. Саблук, Г.А. Калієв та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 210 с.
13. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
14. Ульянченко О.В. Управління ресурсним потенціалом в аграрному секторі: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.03 / О.В. Ульянченко. – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 38 с.
15. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія / С.М. Шкарлет. – К.: НАУ, 2007. – 436 с.
16. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.